

UOT 94

A.Ə.Mehdiyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
ayten-69@mail.ru

AVROPA TARİXŞÜNASLIĞINDA I VƏ II XAÇ YÜRÜŞLƏRİNƏ DAİR MƏLUMATLAR

Açar sözlər: *Xaç yürüşləri, dini-cəngavər ordenləri, normanlar, kilsə, A.Lyub-linskaya, M.Zaxarov, P.Viymar*

Orta əsrlər tarixi uzun illər ərzində araşdırılsa da, hər dəfə bu dövrlə bağlı yeni materialların meydana çıxması diqqəti cəlb edir. Yeni nəşr olunan ədəbiyyatla tanışlıq müxtəlif tarixi hadisələrə fərqli mövqedən yanaşmaq, doqmalardan uzaqlaşmaq, gizli, yanlış şərh olunan və düzgün təqdim edilməyən məsələləri daha geniş prizmadan anlamağa şərait yaradır. Orta əsrlər tarixinə aid müxtəlif problemlər arasında Xaç yürüşləri mühüm yer tutur. Xaç yürüşləri arasında fərqlənən I Xaç yürüşü xristianlar üçün tarixi əhəmiyyət daşımış, bu yürüş zamanı kilsə tərəfindən qoyulan əsas məsələlər həll edilmiş, Yaxın Şərqi bir hissəsində xristian faktoruna reallığa çevrilmişdir. II Xaç yürüşündə isə xristianlar arasında gedən intriqalar, bəsit təfəkkür, şəxsi maraqların üstün tutulması, Edessanın itirilməsi və s. faktiki olaraq bu yürüşlərin süqutunun əsasının qoyulmasına səbəb oldu. Qeyd olunan problemlərin öyrənilməsinə həsr olunan bu məqalə, əsasən, yeni ədəbiyyat əsasında yazılmış, qeyd olunan hadisələrlə bağlı müxtəlif tarixçilərin əsərləri və elmi fikirlərinə istinad edilmişdir. Nəhayət, müasir dövrdə də “davam edən” Xaç yürüşləri ilə bağlı problemlərin tədqiqinə həsr olunmuş müxtəlif fikirlər verilmişdir.

A.A.Мехтиева

ДАнные О I И II КРЕСТОВЫХ ПОХОДАХ В ЕВРОПЕЙСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Ключевые слова: *крестовые походы, духовно-рыцарские ордены, норманны, церковь, А.Люблинская, М.Захаров, П.Виймар*

Несмотря на то, что история Средневековья изучается в течение долгих лет, каждый раз появляются новые материалы, связанные с этим периодом, что привлекает внимание. Знакомство с новой литературой создает возможность примкнуть к различным историческим событиям с разных точек зрения, уйти от догм, глубоко осознать и анализировать тайные, ошибочно истолкованные и сознательно искаженные вопросы с более широкого ракурса. Среди различных проблем истории Средневековья крестовые походы занимают важное место. Первый крестовый поход, который отличается от других крестовых походов, имеет историческое значение для христиан. В ходе этого крестового похода были решены основные проблемы, поднятые церковью, в результате чего

христианский фактор стал реальностью в определенной части Ближнего Востока. Во втором крестовом походе бесконечные интриги, царящие между христианами, примитивное мышление, преобладание собственных интересов, потеря Эдессы и т.д. фактически положили начало краха этих походов. Данная статья, посвященная изучению вышеуказанных проблем, была написана в основном на основе современной литературы, опирается на труды и научные взгляды разных историков по этому поводу. В конце статьи были высказаны различные мнения об изучении проблем, связанных с крестовыми походами, которые «продолжаются» по сей день.

A.A.Mehdiyeva

INFORMATION OF I AND II CRUSADES IN EUROPEAN HISTORIOGRAPHY

Keywords: *Crusades, religious-chivalrous orders, normann, church, A.Lyublinskaya, M.Zakharov, P.Wiimar*

Though the history of the Middle Ages has been investigated during long years, each time appeared new materials connected with this period, that attracts the attention. The acquaintance with new materials gives the opportunity to be close to the different historical events from various points of view, go away from the dogmas, deeply understand and analyzed the secret, mistaken explained and consciously misrepresented problems from more wide spectrum. Among the different problems of the history of the Middle Ages the crusades take the important place. I Crusade differed from other crusades, had the historical importance for Christians. During this crusade the main problems have been decided, raised by the church and as a result of which the Christian factor become the reality in definite part of Near East. During II Crusade the endless intrigues occurred among the Christians, primitive thinking, predominance of personal interests, loss of Edessa and etc. actually put the beginning of crises of these crusades. This article, devoted to the investigation of the indicated problems, has been written on the base of modern literature, the works and scientific views of different historians in this sphere. At the end of the article the various opinions have been said about the investigation of problems connected with the crusades, which “continue” in modern period too.

Müasir dövrdə Orta əsr Avropa xalqlarının tarixində xristian kilsəsinin rolu İtaliya humanistləri tərəfindən müəyyən edilən və XIX əsrin müxtəlif konsepsiyalarında inkişaf etdirilən dəyərlərlə qiymətləndirilir. Orta əsr kilsə tarixi ilə bağlı olan Xaç yürüşlərinə həsr olunan əsərlərdə bu dövr “insan şüurunun yenicə oyanmağa başladığı”, “insan ruhunun kilsənin əsirliyində olduğu” dövr kimi xarakterizə olunmuşdur [12, s.3]. Orta əsrlərdə din mədəniyyətinin müqəddəs başlanğıcı kimi inkişaf edən sivilizasiyanın “baza” ideyaları ilə bağlı olmuşdur [22, s.36-59]. Dinin köməyi ilə cəmiyyət hərbi və siyasi hadisələrin düzgünlüyünü müəyyən edirdi. Bu isə Yaxın Şərqi ölkələrinə

təşkil edilən hərbi yürüşlərin məqsəd və vəzifələrini dini baxımdan izah edirdi. XX əsrin sonlarında Xaç yürüşlərinin Qərb imperialistlərinin gücünün ilk dəfə təcrübədən keçirilməsi kimi dəyərləndirilməsi hadisəsinə rast gəlmək mümkündür [17, s.27]. I və II Xaç yürüşlərinin öyrənilməsi zamanı bəzi məsələlər – yürüşlərdə iştirak edən dini-cəngavər ordenlərinin fəaliyyəti, normanların xaç yürüşlərində rolu, müsəlmanlara münasibət və s. diqqəti cəlb edir. Xristianlığın yayılması, onun dövlət dini səviyyəsində qəbul olunması, Fələstin torpaqlarına zəvvarların gəlişi və onlar üçün bələdçilərin hazırlanmasına başlanmışdır. Bu barədə Bordo və Yeqeri itinerarilərindən məlumat əldə etmək olar [13, s.16]. İtinerarilər Fələstinin coğrafiyası, topoqrafiyası və arxeologiyası barədə də məlumat verir.

Orta əsrlərdə Avropada feodal pərakəndəliyi gücləndikcə xristian olmayan macar, norman, kuman və b. xalqların hücumlarının sayı artdığı üçün Roma kilsəsi XI əsrin sonu – XII əsrin əvvəllərində müharibəyə münasibətini dəyişmişdir. Bu, yeni Orta əsr düşüncəsinin formalaşmasına səbəb oldu. Alman alimi K.Erdman onu “xaçlı düşüncəsi” adlandırmış və Xaç yürüşləri tarixinə dair “Die Entstehung der Kreuzzugsgedankens” adlı əsərində bu barədə məlumat vermişdir [13, s.16]. Digər alman alimi X.Bokmanın fikrincə, bu hadisə dini-cəngavər ordenlərinin yaranmasını şərtləndirmişdir [1, s.20]. Rusiyalı alim L.P.Karsavin Orta əsrlər Avropasında xristian cəngavər idealının yaranması ilə bağlı məsələyə münasibət bildirərkən yazırdı ki, əsas “məqsədi”ni zəvvarların qoruyucusu kimi “görən” dini-cəngavər ordenləri kafir və bidətçilərə qarşı xristianların müdafiəçiləri idilər. Onun fikrincə, yaranan yeni tip cəngavərlər – Tanrının ordusu (Militia Dei) dünyəvilikdən imtina etmiş, bütün oyunlara nifrət bəsləmiş və ov etməkdən çəkinmişdilər. Bu cəngavərlər bütün günü dua etdiklərinə görə onlarda gülüş Müqəddəs psalma oxunuşu ilə əvəzlənmişdir [14, s.114]. XI əsrdə papa VII Qriqori normanlara qarşı yürüş zamanı bütün yazışmalara “Hərbi qərargah”dan başlığı qoymuşdur.

Silahlı monaxlar kilsə daxilində həmişə mövcud olmuşdur. İlk dini-cəngavər ordeni – Məbədçilər ordeni Fələstində yaransa da, hərbi qardaşlıqların əsası imperator Konstantinin hakimiyyəti dövrünə təsadüf edirdi. Bu zaman xristianlığın rəsmi şəkildə tanınması ilə yanaşı, macar tarixçisi Y.Gerqeyin göstərdiyi kimi, xristian kilsəsi öz azadlığı və dünyəvi hakimiyyətlə ittifaqına görə “ödəniş” etməli olmuşdur [4, s.30]. Orta əsrlərdə kilsə siyasətinin “tərkib hissəsi” olan səyahətlərin dini xarakteri güclənmiş və “kütləvi dini fanatizm” dövründə “missioner” taktikası xristianlar tərəfindən tətbiq olunmuşdur.

XI–XIV əsrlərdə on beş dini-cəngavər ordeni meydana gəlmiş və onların bəzisi erkən Xaç yürüşlərində iştirak etmişdir. Hərbi əməliyyatlardan sonra dini-cəngavər ordenləri “cəbhə”də qalaraq fəaliyyətini davam etdirmişdir. Bu barədə rusiyalı tədqiqatçı Y.B.Yaşnevin «Духовно-рыцарские ордены» adlı məqaləsində məlumat verilmişdir [13, s.23]. Müəllifin fikrincə, dini-cənga-

vər ordenlərinin tarixinin öyrənilməsində çətinlik məlumatların fantastik xarakter daşması ilə bağlı olmuşdur. Hələ 1603-cü ildə ingilis tədqiqatçısı Alan Fori öz əsərində bu barədə məlumat vermişdir. A.Favin və M.Markyuzun kitablarında rast gəlinən uydurma ordenlər haqqında məlumat 400 ildən artıq bir dövrdə müxtəlif əsərlərdə öz əksini tapmışdır. Dini-cəngavər ordenlərinin xüsusilə I və II Xaç yürüşləri zamanı fəaliyyətinin öyrənilməsi ilə bağlı fransız müəllifi J.J.Ruanın “История рыцарства” [26], isveçrəli tarixçi J.Florinin “Идеология меча” [29], rus alimləri B.Akunov və B.Zaxarovun “Краткая история военно-духовных рыцарских орденов” [15], V.Zaxarov və V.Çibisovun “Орден госпитальеров” [13], S.Dudarev və T.Lesinanın “С крестом и мечом: очерки истории крестоносного движения” [9] və s. əsərlər mövzunun tarixşünaslıq nöqtəyi-nəzərindən işlənilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Xaç yürüşlərinin tarixi ilə bağlı yeni ədəbiyyatda normanların rolu ilə əlaqədar tədqiqatlar diqqəti cəlb edir. “Общая история Нормандии” adlı əsərində fransız ensiklopedisti Q.Mulen Normandiya, İngiltərə, İtaliya və Şərq ölkələrində norman sülaləsindən olan hökmdarların tarixi və geneologiyası barədə məlumat vermişdir. Ensiklopedik əsərlərin müəllifi Ş.Dükanjın Xaç yürüşlərinə həsr etdiyi əsər diqqətəlayiqdir. İngilis tədqiqatçısı E.Gibbon “История упадка и разрушения Римской империи” adlı əsərində normanların milli xarakterini Cənubi İtaliya nümunəsində şərh etmişdir [6, s.319-386]. Alman tarixçisi İ.Gerder “Идея к философии истории человечества” adlı əsərində normanların Şimal xalqlarının bəzi xüsusiyyətlərini mənimsədiklərini vurğulayırdı. İ.Gerderə görə, Qərbi Avropanın cəngavərlik ruhu norman və Şərq ənənələrinin çulgalaşması nəticəsində meydana gəlmişdir. I və II Xaç yürüşlərində cəngavərlərin çoxu məhv edilmiş, qalan cəngavərlər “gerb kağızı” üzərində olanlara çevrilmişlər [5, s.593].

XIX əsrdə fransız tarixçisi V.Şastene, Fransanın Misirdə səfiri olmuş tarixçi Q.Ark və b. mövzu ilə bağlı məlumat vermişlər. Fransa imperatoru III Napoleonun tarixçisi baron Bazankur normanların Cənubi İtaliya və Siciliyada fəaliyyəti və I Xaç yürüşündə iştirakını nəzərdən keçirmişdir. Eyni mövqeni alman alimi qraf A.Şakk “История норманнов в Сицилии” adlı əsərində sərgiləmişdir. Alman alimi B.Kuqler tədqiqat işində normanların I Xaç yürüşündə iştirakı və Suriyada norman knyazlığının yaradılmasına diqqət yetirmişdir [16, s. 69-118].

XX əsrin I yarısında Xartiya məktəbinin nümayəndəsi Ş.Pti-Dütayk “Феодальная монархия во Франции и в Англии X-XIII веков” əsərində məlumat verirdi ki, Fransa krallığında Normandiyada olduğu qədər qəhrəman və cəsarətli orduya malik ikinci bir əyalət yoxdur. Normanlar getdikləri yerlərə özləri ilə idarəetmə təcrübəsi aparır və bir-birilə daim əlaqə saxlayırdılar. Onlar

döyüşməklə yanaşı, fəth etdikləri ərazilərdə, xüsusilə I Xaç yürüşü və sonrakı dövrdə yaranan dövlətlərdə hakim sinif kimi çıxış edirdilər [25, s.55].

Fransız tarixçisi R.Qrusse “Эпопея крестовых походов” adlı əsərində normanları müsəlmanlar və bidətçi yunanlara qarşı yürüşlərdə “Latin avanqardı” kimi dəyərləndirmişdir. Şərqi və Qərb hərbiçiləri – səlcuq türkləri və franklar I Xaç yürüşü dövründə baş verən Dorile döyüşündə (1097) öz qüvvələrini sınaşılar. Dorile döyüşünü Qranik və Arbella döyüşləri ilə müqayisə edən R.Qrusse bu döyüş nəticəsində səlcuqların Malazgird döyüşündə əldə etdikləri üstünlüyün daha 100 il müddətinə uzandığı və Yaxın Şərqdə “franklar” kimi tanınan yeni qüvvə – normanların meydana gəldiyini göstərmişdir [24, s.31-32]. Şərqişünas alim K.Kaen Şimali Suriyada Antioxiya knyazlığı tarixinə dair ilk monoqrafiyanın müəllifidir. Monoqrafiyada Klod Kaen əsas diqqəti norman işğalları və Suriyada yaradılan dövlət institutlarına yönəlmişdir [24, s.34].

Fransız tarixçisi P.Viymer “Крестовые походы” adlı monoqrafiyasında göstərir ki, normanlar xüsusilə I və II Xaç yürüşləri zamanı aparıcı qüvvə kimi çıxış edirdilər [3, s.168]. Onun fikrincə, türklərin Şərqi Anadoluda məskunlaşması ilə normanların Cənubi İtaliyaya yürüşlərinin başlanması eyni vaxta təsadüf edir. Türklər və normanların “feodal knyazlıqları” yaratmaları oxşar metodlarla həyata keçirilmişdir. I Xaç yürüşü zamanı Şərqdə yaradılan Latin dövlətlərinin əsas məqsədi Anadolu torpaqlarını tutmaq olmuşdur. Normanlar I Xaç yürüşündə ilk və son dəfə “Anadolu maneəsi”ni keçmişlər. Səlcuq türkləri tərəfindən xaçlı ordularının dəf olunması Latin dövlətlərinin süqutuna səbəb oldu [3, s.35-160].

Fransız tədqiqatçısı M.Baliv “Норманны и тюрки” adlı əsərində XI-XII əsrlərdə baş verən Xaç yürüşlərində norman və türklərin bir-birinə “rəğbətli yaşmaları”nı göstərmişdir. Bu münasibətlərin əsasında “funksional simmetriya” mövcud olmuşdur: normanlar və türklərin müvafiq olaraq xristian və müsəlman cəmiyyətlərində tutduqları oxşar mövqe; maddəli hərbiçilər kimi tanınmaları; Aralıq dənizi hövzəsində fəthlərin xronologiyası; dini təşkilatlara sədaqətləri; “Müqəddəs müharibə” idealının əsas götürülməsi və hərbi əməliyyatlarda iştirak edilməsi; hərbi xarakterli möhtəşəm dövlətlərin yaradılması; işğal olunmuş torpaqlarda ciddi qaydaların qoyulması; mədəni eklektizmin (xalq özünü əlahiddə hesab edir) formalaşması; digər xalqlara münasibətdə hər iki xalqın mədəni baxımdan açıq olması və sinkretizm nümayiş etdirməsi; müasirləri tərəfindən hər iki xalqın spesifik və orijinal xüsusiyyətlərə malik olmasının qəbul edilməsi və s. [24, s.36]. Baliv bu uyğunluğu I və II Xaç yürüşlərinin baş verdiyi dövrə şamil etmişdir. Bundan sonrakı dövrdə türkmənlərin Mərkəzi Asiyadan Kiçik Asiyaya gəlişi “Aralıq dənizi sahili Türküstani”nin yaranmasına səbəb olmuşdur. Normanlar isə XIII əsrdə məmlüklərin hücumları nəticəsində Suriyada mövqelərini itirmişlər. Fransız

tarixçisi J.Florinin “Boэмунд Антиохийский. Рыцарь удачи” adlı əsərində I Xaç yürüşünün başçılarından biri Boemund “tarixi mif” kimi öz əksini tapmışdır [28, s. 9-28].

Britaniyalı tarixçi C.Reyli-Smit “Первый крестовый поход и идея Крестового похода” adlı monoqrafiyasında erkən xaç yürüşləri iştirakçılarının etnik mənsubiyyətinə diqqət yetirmişdir. Müəllif “Мотивы ранних крестоносцев и заселение Латинской Палестины 1095-1110 гг.” adlı əsərində latın mənbələri əsasında I Xaç yürüşü ərafəsi və gedişi zamanı normanların fəaliyyətini izləmiş, Cənubi İtaliya və Siciliyadan olan 10 norman başçısı nəzərdən keçirilmişdir [24, s.41]. Amerikalı alim P.Xaranis “Византия, Запад и происхождение Первого крестового похода” adlı məqaləsində göstərirdi ki, 1071-ci il hadisəsindən sonra Bizans normanların köməyi ilə səlcuq türklərini çıxartmaq və Kiçik Asiyada möhkəmlənməyə çalışırdı. “Культурное разнообразие и падение власти Византии в Малой Азии” adlı digər məqaləsində P.Xaranis bizanslıların məğlubiyyəti və regionda mövqeyini itirməsini Bizans ordusunun süqutu və muzdluların şübhəli fəaliyyəti ilə əlaqələndirmişdir [24, s.38].

I Xaç yürüşünə həsr olunmuş məqalələrdən biri Rusiya Təhsil Nazirliyinin maliyyə dəstəyi ilə reallaşan “Ali məktəblərdə elmi potensialın inkişafı” proqramı çərçivəsində 501 sayılı layihə əsasında hazırlanmışdır. Məqalənin müəllifləri V.Portnix və Q.Pikovdur. “Религиозное обоснование идеи крестового похода в хронике “Деяния франков (Gesta Francorum et aliorum hierosolyminatorum)” adlı bu məqalədə hadisələrə yeni dövrün tələbləri prizmasından yanaşılmışdır [23, s.2]. Bu xronika əsasında 1097-1099-cu illərdə Kiçik Asiya, Suriya və Fələstində baş verən döyüşlər, istifadə edilən taktika, xaçlıların rəqibləri ilə qarşıdurmada istifadə etdikləri manevrlər, möhkəmləndirilmiş məntəqələr və s. barədə ətraflı məlumat almaq mümkündür [18, s.28]. S.Luçiskayanın bu fikrinə cavab olaraq V.Portnix və Q.Pikov bildirirlər ki, anonim müəllifin iştirak etdiyi bu yürüş I Xaç yürüşüdür. Bu səbəbdən dini motivlər və onların müasirləri arasında əsaslandırılması kimi vacib məsələyə diqqət yetirmək lazımdır [25, s.2]. Yürüşlərə hazırlıq mərhələsində kilsə bu hadisələri dini zəvvarlıq kimi qiymətləndirməyi irəli sürmüşdür. Şərq ölkələrində çətinliklərlə üzləşən zəvvarlar baş verənləri şişirtmək və onların təqib edilməsi barədə şayiələr yaymağa nail olmuşlar. Şərqə gedən hərbi dəstələrin birləşməsi, xüsusilə I Xaç yürüşündə bu prosesin sürətlənməsi səbəbindən kilsə Müqəddəs torpağa hərbi yürüşə çağırmağın çatışmayan tərəfini anlayırdı. Bu səbəbdən papa II Urban “hərbi zəvvarlıq” formulunun ortaya qoyulmasını doğru hesab etmişdir.

I Xaç yürüşü zamanı Yaxın Şərqdə son dərəcə gərgin vəziyyət yaranmışdır. Bu regiona türklər və İslam dininin “gəlişi” vəziyyəti dəyişmişdir. Erkən Xaç yürüşlərini xarakterizə edən B.Kuqler göstərirdi ki, xaç yürüşlərinin

təşkili yalnız Avropadaxili faktorlarla deyil, həm də “ərəblər”in türk fəthləri problemini həll etmək cəhdləri ilə bağlı olmuşdur [16, s.11].

“Историография истории средних веков” adlı əsərində sovet tədqiqatçısı A.Lyublinskaya göstərir ki, Xaç yürüşlərində Qərbi Avropa ölkələri və Aralıq dənizi hövzəsində yerləşən şəhərlər iştirak edirdi. Nəticədə Xaç yürüşləri haqqında müxtəlif dillərdə yazılan xronika və sənədli materiallar dövrümüzədək gəlib çatmışdır. Xaç yürüşlərində aparıcı rol fransız feodalları və “Dənizarxası krallıqlar”a (Royaume d’Outremer) məxsus olduğuna görə yürüşlərin salnaməçiləri, əsasən, fransızlar olmuşdur. A.Lyublinskaya anonim müəllif tərəfindən yazılmış “Деяния франков и других путников в Иерусалиме” adlı xronikanı dəyərli hesab etmişdir. Xronika sadə dildə yazılmış, Bibliyadan iqtibaslar gətirilməsinə maraq göstərilməmiş, sərvət üstündə döyüşən xristianlar mühakimə olunmuş, türklərin qəhrəmanlığı və hərbi şücaətinə hörmətlə yanaşılmışdır. A.Lyublinskaya I Xaç yürüşü zamanı Fələstindən Avropaya müxtəlif məktubların yola salınması, məktubların Avropada üzünün köçürülərək şəhər və qəsrlərə paylanması və bu yolla xaçlıların Şərqə göndərilməsi üçün təbliğatın aparılmasını bildirmişdir [19, s.116].

I Xaç yürüşündən sonra mühüm nəticələrdən biri Latın dövlətlərinin yaradılması olmuşdur. Alman alimi İ.Gerder həmin dövlətlərin daxilən qüvvətli olmadığını göstərmişdir. “Bədbəxtliklərin xaçlıların başına töküldüyü” dövrdə Yerusəlim krallığı çoxsaylı və güclü türk ordusu, Misir dövlətinin hücumlarına tab gətirməyə çalışırdı. Yerusəlimin qüvvəsi tükəndikcə xırda knyazlıqlar tədricən dağılır və ya Yerusəlimin “taleyini yaşayırdı”. 1144-cü ildə Edessa qraflığının süqutu Xaçlı dövlətləri üçün uğursuzluq hesab edilmişdir. Bu səbəbdən avropalılar tərəfindən II Xaç yürüşü təşkil edilmiş və bu zaman Edessanı geri qaytarmaq əvəzinə strateji baxımdan vacib Dəməşqin tutulmasına cəhd edilmişdir [5, s.591].

A.Lyublinskaya II Xaç yürüşü ilə bağlı xüsusi xronikaların olmadığına diqqəti cəlb etmişdir. Fransa kralı VII Lüdoviqin katibi və kapellanı, Sen-Deni abbati olmuş Deylli Ed kralı II Xaç yürüşündə müşayiət edərək Fransada dövləti idarə edən Suqeriyə öz qeydlərini göndərmişdir. Müəllifin fikrincə, II Xaç yürüşünün öyrənilməsi zamanı fransız və alman xronikaları – “Большая французская хроника”, Freyzingenli Ottonun “Деяния Фридриха” və XII əsrə aid tarixi əsərlərə müraciət etmək doğru olardı [19, s.119]. İngilisdilli müəllif С.Brandecin “Крестовые походы. Священные войны Средневековья” [2], fransız Р.Виумарин “Крестовые походы. Миф и реальность «священной войны»” [3], rusdilli müəllif А.Н.Қрановскинин ikicildlik “Крестовые походы” [7], sovet müəllifi М.Забороvun mövzu ilə bağlı bir neçə əsəri – “Папство и крестовые походы” [10], “История крестовых походов в документах и материалах” [11], “Крестоносцы на Востоке” [12], fransız tarixçisi Q.Мишонун “История крестовых походов” [20], А.Тарикin

“Столкновение цивилизаций. Крестовые походы, джихад и современность” [27], K.Hillebrandın “Крестовые походы. Взгляд с Востока. Мусульманская перспектива” [30] və b. müəlliflərin əsərlərinə müraciət edərək II Xaç yürüşü zamanı baş verən hadisələri araşdırmaq və məsələlərə müxtəlif aspektlərdən yanaşmaq mümkündür.

Xaç yürüşləri tarixinin öyrənilməsi müasir dövrdə öz aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir. Bu baxımdan Bizans imperiyasının tabe edilməsi, həmin xalqların Avropa üçün böyük təhlükəyə çevrilməsi və papanın daxili işlərinə qarışması ön plana çıxmışdır. Avropada bu zaman preventiv (qabaqlayıcı) xarakterli müharibənin aparılması üçün çağırışlar edilmişdir. Kilsə daxili siyasi mübarizədə Əhdi-Ətiq, xarici siyasətdə Əhdi-Cədidə istifadə edirdi.

Orta əsrlərdə Xaç yürüşləri “Tanrının franklar vasitəsilə həyata keçirdiyi əməllər” kimi qəbul edilirdi [8, s.25]. Bibliya mətnlərindən istifadə edən II Urban Avropa sivilizasiyası çərçivəsindən kənara çıxan hərbi hücum əməliyyatlarının keçirilməsini “Tanrının istəyi” kimi dəyərləndirirdi. Müasir dövrdə də preventiv xarakterli müharibələr aparılarkən (İrak, Əfqanıstan və s.) bu metodlardan istifadə edilir.

Xaç yürüşləri zamanı İslam dininə münasibət birmənalı olmamışdır. Xaç yürüşləri ilə bağlı mənbələrdə islamın düzgün anlaşılmaması ilə bağlı materiala rast gəlmək mümkündür. Eyni zamanda türklərin qəhrəmanlığı təriflənir və onların xristian olmadıqları təəssüflə qeyd olunurdu [23, s.7]. Xristian müəlliflər xristianların spiritual üstünlüyünü xüsusi olaraq əsaslandırılmış, müsəlman və xristian qarşılıqlı münasibətini materiya və ruh arasında mübarizə kimi dəyərləndirmişlər. Xristian mənbələrində daha bir məsələyə diqqət yetirilirdi: türklər və franklar bir-birinə yad deyillər. Onlar hər ikisi Troya mənşəlidir. Troya dağılıqdan sonra türklər şərqə, franklar isə qərbə getmişlər [18, s.152-212]. Bu nəzəriyyə Avropa humanistlərinin Avropa xalqlarının mənşəyini tapmaq cəhdi ilə bağlı olmuşdur [21, s.89-92].

Hələ antik dövrdə asiyalılar üçün müəyyən edilən mənfi obraz, müsəlmanlıq qəbul edildikdən sonra kafir obrazı ilə əvəzlənmişdir. Mənbələrdə müsəlmanlar barbar tayfa (gens barbara), allahsız tayfa (gens nefaria), kilsədən qovulmuş xalq (excommunicata generatio) kimi təqdim edilir, xristianlar isə Tanrının seçdiyi xalq (populus Dei), Xaçın ordusu (Christi milites), xristian xalqı (Christianorum populus) və s. kimi qəbul olunurdu. Müsəlmanlar bidətçi adlandırılırdı [23, s.8]. Bu səbəbdən əsasını Xaç yürüşlərindən götürən və müasir dövrdə Fransa və digər Avropa ölkələrində davam edən islam dini ilə bağlı xoşagəlməz hadisələrə rast gəlmək mümkündür [23, s.6].

Avropa sivilizasiyası ənənəvi sərhədləri keçdikcə Əhdi-Ətiqi Əhdi-Cədid əvəz etmişdir. “Xristian dünyası”nın feodal quruluşunu rəsmiləşdirən bu müqəddəs yazının ideya və obrazları ön plana çəkilmiş və hətta tənqid olunmuşdur. Xaç yürüşləri dövründə məhz Əhdi-Cədid feodal ekspansiyasını

əsaslandırmaq üçün əsas mənbə rolunda çıxış etmişdir. Orta əsrlər tarixinin son mərhələsində Martin Lüter və Jan Kalvin reformasiyaları isə kapitalist ekspansiyasının formalaşmasına səbəb olmuş, sonuncular Əhdi-Cədid ideyalarına əsaslanmış və müqəddəs ənənə çərçivəsindən kənara çıxmışlar. XVII-XIX əsrlər tarixşünaslığında Xaç yürüşləri ilə bağlı romantik baxış üstünlük təşkil etmişdir.

Beləliklə, Xaç yürüşləri zamanı avropalı xaçlı qoşunları yalnız Şərqi ölkələrinə qarşı deyil, eyni zamanda Avropanın daxilində həm xristianlar, həm də bədətçilərə qarşı hərbi əməliyyatlar aparmışlar. Xaç yürüşləri Qərbi xalqlarının öz sərhədlərini genişləndirmək, yeni torpaqlar əldə etmək, həm Qərbi Avropa sərhədləri daxilində, həm də Avropadan kifayət qədər uzaq ərazilərdə geniş işğalçılıq müharibələri aparmaq siyasətinin tərkib hissəsi idi. Xaç yürüşləri Avropa müstəmləkəçiliyinin bir mərhələsi kimi qəbul olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. *Бокман Х.* Немецкий орден. Двенадцать глав из его истории. М.: ЛАДО-МИР, 2004, 273 с.
2. *Брандедж Дж.* Крестовые походы. Священные войны Средневековья. М.: ЗВО Центрполиграф, 2011, 320 с.
3. *Виймар П.* Крестовые походы. Миф и реальность священной войны / Пер. с франц. Д.А.Журавлёвой. СПб.: Евразия, 2003, 384 с.
4. *Гергей Е.* История папства / Пер. с венгр. О.В.Громова. М.: Изд-во Республика, 1996, 463 с.
5. *Гердер И.Г.* Идеи к философии истории человечества. Пер. и перем. А.В.Михайлова. М.: Наука, 1977, 704 с.
6. *Гиббон Э.* История упадка и разрушения Римской империи. Т.6. / Пер. с англ. М.: Книжный клуб, 2008, 592 с.
7. *Грановский А.Н.* Крестовые походы. СПб.: Изд-во Дмитрий Буланин, 2013, 472 с.
8. *Доманин А.А.* Крестовые походы. Под сенью креста. М.: Центрполиграф, 2003, 431 с.
9. *Дударев С.Л., Лёсина Т.Н.* С крестом и мечом: очерки истории крестового движения. Армавир: АГПУ, 2002, 83 с.
10. *Заборов М.А.* Папство и крестовые походы. М.: Изд-во АН СССР, 1960, 264 с.
11. *Заборов М.А.* История крестовых походов в документах и материалах. М.: Высшая школа, 1977, 272 с.
12. *Заборов М.А.* Крестовосцы на Востоке. М.: Наука, 1980, 320 с.
13. *Захаров В.А., Чибисов В.Н.* Орден госпитальеров. СПб.: Алатейя, 2009, 464 с.
14. *Карсавин Л.П.* Монашество в средние века. М.: Высшая школа, 1992, 190 с.

15. Краткая история военно-духовных рыцарских орденов. Тайны, скрытые забралом: М.: Современник, 2002, 416 с.
16. *Куглер Б.* История крестовых походов. Ростов-на-Дону: Феникс, 1996, 512 с.
17. *Луис Б.* Ислам и Запад. М.: Библейско-богословский институт св.апостола Андрея, 2003, 320 с.
18. *Лучицкая С.И.* Образ Другого: мусульмане в хрониках крестовых походов. СПб.: Алетейя, 2001, 412 с.
19. *Люблинская А.В.* Историография истории средних веков. Л.: Ленинградский Университет, 1955, 374 с.
20. *Мишо Г.* История крестовых походов / Пер. с фр. С.Л.Клячко. М.: Алетейя, 1999, 368 с.
21. *Пиков Г.Г.* О восприятии Нового света европейцами в XVI-XVII вв. / История мировой культуры и методы ее преподавания. Тезисы докладов международной конференции. Новосибирск, 1995, с.89-92
22. *Пиков Г.Г.* «Сакральное» и «секулярное» в «христианской» культуре // История и теория культуры в вузовском образовании. Межвузовский сборник научных трудов. Вып.2. Новосибирск, 2004, с.36-59
23. *Портных В.Л., Пиков Г.Г.* Религиозное обоснование идеи крестового похода в хронике “Деяния франков” (Gesta Francorum et aliorum hierosolyminatorum). Pikov-gesta.pdf (Müraciət tarixi: 05.X.2021)
24. *Прудников В.В.* Норманны в Малой Азии в XI-XII вв. Дисс. на соиск.... канд.ист.наук. М.: 2016, 292 с.
25. *Пти-Дютайк Ш.* Феодальная монархия во Франции и в Англии X-XIII веков. СПб.: Группа Евразия, 2001, 448 с.
26. *Рух Ж.Ж.* История рыцарства. М.: Алетейя, 2001, 248 с.
27. *Тарик А.* Столкновение цивилизаций. Крестовые походы, джихад и современность. М.: ООО АСТ Астрель, 2006, 528 с.
28. *Флори Ж.* Бозмунд Антиохийский. Рыцарь удачи. СПб.: Евразия, 2013, 336 с.
29. *Флори Ж.* Идеология меча. Предыстория рыцарства / Пер. с франц. М.Ю.Некрасова. СПб.: Евразия, 1999, 320 с.
30. *Хиллебранд К.* Крестовые походы. Взгляд с Востока. Мусульманская перспектива. М.: Диля, 2008, 672 с.

Redaksiyaya daxil olub 13.11.2021